

ЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ПРАКТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ЮРИСТІВ

Вивчено особливості логічної культури практичного мислення юристів. Запропоновано мереологічний підхід: співвідношення частини й цілого у якості теоретичної основи для побудови наукової моделі у практичному модусі інтелектуальної діяльності. Розглянуті характеристики обсягів, множини, види понять, їх відношень та визначень.

Ключові слова: логічна культура, практичне мислення юристів, частина й ціле, мереологія.

Изучены особенности логической культуры практического мышления юристов. Предложен мереологический подход: соотношение части и целого в качестве теоретического основания для построения научной модели в практическом модусе интеллектуальной деятельности. Рассмотрены характеристики объёмов, множества, виды понятий, их отношений и определений.

Ключевые слова: логическая культура, практическое мышление юристов, часть и целое, мереология.

Some characteristics of logical culture of practical thinking of lawyers are studied. Proposed mereological approach: the ratio of part and whole as a theoretical foundation for the construction of scientific models in a practical mode of intellectual activity. Characteristics of the volumes of the set, the types of concepts, their relationships and definitions.

Keywords: logical culture, practical thinking of lawyers, part and whole, mereology.

Протягом багатьох років за вітчизняною освітянською і науковою традиціями мислення юристів набувало певного культурного рівня завдяки, перш за все, логічній науці та освіті. При цьому малася на увазі формальна логіка як складова духовної культури. Методологічне значення формальної логіки розповсюджується на весь комплекс наук, включаючи правознавчі. Формальні нормативи постають у якості логічних параметрів науковості; завдяки їх строгості здійснюється досягнення істинності знання.

Знання формальної логіки сприяють: розвитку самостійного аналітичного мислення правознавця і юриста-практика; строгості та аргументованості професійного мовлення; адекватності оцінки суспільно-правових явищ; виявленню та усуванню протиріч у свідченнях потерпілого, свідка чи обвинуваченого; спростуванню необґрунтованих доводів опонентів; розробці переконливої судово-слідчої версії; професійному створенню плану огляду

події; логічно правильному складанню офіційних юридичних документів (протоколів, актів, висновків, наказів та ін.), прийняттю обґрунтованих рішень у конкретних судових справах та ін.

Логічна культура формується завдяки численним функціям логіки, до яких, зокрема, належать: пізнавальна – з виконанням пояснення та передбачення (тобто, визначення умов, за якими можливе досягнення істини та наслідків неправильного міркування); світоглядна – згідно якої пізнання, мислення змінює відношення людини до буття; методологічна – теорія умовиводів та доведення виконує роль методів вивідного знання (дедуктивний, індуктивний методи та ін.); соціокультурна – з формуванням нової якості раціональності в культурі (раціоналізація культури) та ін. Таким чином, під формуванням логічної культури розуміють надання інтелектуальної освіти у сукупності законів і правил, що наставляють на шлях істини. Як зазначав відомий на Сході коментатор Аристотеля аль-Фарабі, правила логіки – це «весла і міра, лінійка і циркуль»; а необізнані в логіці, так би мовити, «колють дрова вночі».

Наука логіки і в наш час орієнтована на те, щоб подати необхідні знання з культури абстрактного мислення як найвищого ступеня інтелектуального розвитку людини. Дійсно, логічні форми абстрактного мислення надають можливість якнайширше охопити предмет мислення, логічні правила постають як дієві нормативи, виступаючи запорукою точності, несуперечливості та доказовості тощо. Коли мова йде про освітянські завдання, вивчення правової теорії, то логічне забезпечення у звичному теоретичному розумінні є в певному сенсі достатнім. Адже для засвоєння теоретичних абстракцій, положень правознавства потрібна саме така логіка, яку можемо назвати *теоретичною логікою*. Потрібно відразу ж наголосити, що теоретична логіка частково використовується і в юридичній практиці, якщо мати на увазі необхідну логічну культуру при законотворенні (особливо логічну теорію визначення), знання щодо теорій гіпотези та доведення, індукції та дедукції у слідчій та судовій практиці і т. ін. Теоретична логіка формує будь-яке повсякденне міркування

шляхом, перш за все, підпорядкування окремих предметів категоріальним понятійним масштабам. Отже, з цієї точки зору теоретична логіка завжди вважалася універсальною за своїм значенням. Універсальність теоретичної логіки поволі призвело до думки, що взірцем мислення є мислення вченого, теоретика в широкому сенсі слова. Але відомий психолог Б. М. Теплов [5] попереджував, що у житті мислять не тільки теоретики, а окремі нетеоретичні акти мислення демонструють досить високу інтелектуальну ефективність.

Питання щодо недостатності теоретичної логіки постає в тих випадках, коли в практичних для мислення ситуаціях теоретичні узагальнення не мають такого сенсу, як при виконанні теоретичних завдань. Більше того, теоретичні узагальнення можуть призвести до підміни інтелектуального завдання, коли замість вирішення конкретних питань отримуємо загальнотеоретичну інформацію щодо предмета, який обговорюється. При цьому практичне завдання залишається невирішеним. Це свідчить про те, що теоретичні судження не можуть виконати функцій практичного рішення навіть за збігу тематики та предмету розмови.

Але для практичних інтелектуальних дій *актуальною* залишається необхідність щодо наукового забезпечення культурного логіко-мисленнєвого акту, в якому фахівець не буде «падати» до рівня повсякденного мислення, а продемонструє особливу професійну культуру практичного мислення, спираючись на логічні правила, нормативи. Дійсно, поза межами абстрактного мислення фахівець-юрист залишається сам на сам зі своїм життєвим та професійним досвідом, не отримуючи освітянської допомоги від логічного знання. Навіть при тлумаченні тексту законів в освітянській теоретичній базі юрист не знаходить логічних знань з технології інтерпретації. Звісно, що такий стан речей обумовлює в деяких областях юридичної діяльності хаотичність, невпевненість, недостатність кваліфікаційних характеристик і т. ін. Отже, у зв'язку з вищезазначеним, можна поставити *за мету* отримання знань з логіки практичного мислення з проекцією у юридичну галузь інтелектуальної діяльності.

Зважаючи на важливість конкретизації та деталізації у практичному мисленні, суттєвою логіко-культурною характеристикою постає *системність*. «Системний розум» здійснює упорядкування, структурує інформацію за певними правилами. Системність практичного мислення протистоїть хаотичності та безмірності інформаційного простору, «завантажує пам'ять» в певній послідовності та керується принципом економії. Звичайно, мова йде про практичне мислення з певним життєвим досвідом. Це зауваження має сенс у тому плані, що в когнітивній психології проблема практичного мислення довгий час була обмежена до наглядно-дієвого сенсомоторного мислення, яке є генетично першим ступенем мислення людини. Такі характеристики мислення спостерігаються, перш за все, у дитини (див. праці Б. М. Теплова, С. Л. Рубінштейна [4], [5]) і не представляють суттєвої відмінності між теоретичним і практичним мисленням. Важливо також зазначити, що людина має один інтелект, а не два. Тому розрізнення теоретичного і практичного модусів інтелектуальної діяльності рівносильне виокремленню двох інтелектуальних форм, що діють при єдиному основному механізмі мислення і змінюються в залежності від наявних інтелектуальних завдань.

За когнітивною психологічною теорією, відмінність між теоретичним і практичним мисленням полягає в тому, що вони мають різний *характер зв'язку з практикою* (Б. М. Теплов). Практичне мислення направлене на розв'язання *конкретних* завдань, тоді як теоретичне мислення націлене на пошук загальних закономірностей. Для практичного мислення характерним є рух від загального до *часткового*, тоді як теоретичні знання формуються від часткового до загального. Неуважність щодо *деталей* в юридичній діяльності, як правило, негативно впливає на кінцевий результат практичного мислення при реалізації висновків. Практичний розум має *безпосередній зв'язок* з практикою, тоді як теоретичний – опосередкований. Безпосередній зв'язок означає, що перевірка висновків практичної логіки здійснюється на різних етапах інтелектуальної діяльності. При цьому практичне мислення забезпечене *теорією прийняття рішень*, маючи на увазі, що єдиного правильного рішення на практиці не існує.

Але практичне рішення постає в якості дієвого механізму з перетворення певного предмету чи ситуації. Крім того, розрізнені умови роботи практичного і теоретичного мислення. Практичне мислення обмежене *часовими показниками* та відповідальною необхідністю як щодо кінцевого результату, так і відносно процесуальних етапів роботи; *контекстуальні рамки* створюються завдяки вимогам конкретної ситуації.

В наукових дослідженнях з логіки практичного мислення практичну логіку розуміють як сукупність логічних систем, що формалізують практичні міркування (Ішмуратов А. Т.) [3]. Це традиційне завдання логічної науки, згідно з яким можливість формалізації повинна демонструвати ступінь науковості досліджуваного предмету та намітити рівень досягнення строгості. Якщо мати на увазі культуру мислення, то до вимог юридичної професії відноситься необхідність строгого мислення як в теоретичній, так і в практичній сферах діяльності. Але практична логіка не має такого сталого наукового забезпечення та освітянського дисциплінарного втілення, як теоретична. Наприклад, практична логіка не має особливої теорії визначення чи законів мислення, нормативів отримання висновків і т. д. Для досягнення певної якості практичних висновків практичному мисленню крім нормативів теоретичної логіки потрібні додаткові підґрунтя. Отже те, що не зовсім точно іменоване як «юридична логіка», повинно містити щонайменше два розділи – теоретичну (традиційну і класичну) логіку та практичну логіку юриста.

В сучасній логічній науці до практичної логіки відносять деякі модальні логіки, зокрема, логіку дії, герменевтичну логіку (логіку інтерпретації) і т. ін. Якщо звернутись до концепцій сучасних підручників з логіки, то вони крім необхідного теоретичного матеріалу з дисципліни про логічну точність абстрактного мислення включають, так би мовити, «теоретичну суміш», в якій, зокрема, поряд з характеристиками абстрактних понять несуперечливо знаходяться конкретні поняття; одиничні поняття також надаються в класифікації понять, де наголошуються підстави класифікації без розрізнення їх теоретичного та практичного значення; в теорії визначення далеко не всі види

визначення є теоретично прийнятними і т. д. Це стосується й інших форм мислення – суджень (особливо, одиничних) та умовиводів (особливо, недедуктивних) і т. д. В цьому аспекті вважаємо за необхідне визначити теоретико-логічні підстави для розрізнення двох модусів інтелектуальної дії – теоретичного та практичного – для подальшої побудови логічної теорії практичного мислення з позиції *мереології*.

З нашої точки зору, формат практичного мислення виникає на особливому підґрунті, який потрібно шукати в характеристиках висхідної множини предметів думки. А саме: **якщо теоретичне мислення ґрунтується на строгості відношення роду і виду, то практичне мислення – на відношенні частини й цілого**. Зрозуміло, що сама ця теза є теоретичним узагальненням.

Визначальним універсальним логічним параметром виміру висловлювань є *обсяг*, який в герменевтичній логіці, що зокрема представляє практичне мислення, формується за типом не власне математичної, а *емпіричної множини*. У зв'язку з цим вважаю доцільним звернення до мереології та герменевтичної логіки, які базуються на співвідношенні частини й цілого. Крім того, для практичного розуму досяжним є *розуміння*, що виникає в процесі руху за моделлю герменевтичного кола (від частин до цілого і навпаки), тоді як для теоретичного мислення характерним є прагнення до знання.

Співвідношення частини й цілого розглядалось у філософії за часів Аристотеля («Категорії») [1], в подальшому – Кантом, Гегелем і др. Аристотель розрізнявав декілька модусів у співвідношенні частини й цілого, тільки один з них співпадає з повсякденним уявленнями, що *частина «знаходиться у цілому»*. Розширення уявлень про це співвідношення призвели до визначення понять «частина» й «ціле» у розряд парних категорій з усвідомленням їх відносності.

Поступово на основі антиномій цілісності в історії філософії виникли дві альтернативні позиції: 1) меризм (від грецьк. *meros* – частина), що зводить ціле до його частин, і 2) холізм (від грецьк. *holos* – цілий), що заперечує зведення

цілого до частин і стверджує появу у цілого нових ознак у порівнянні з його частинами. Приклад точки зору меризму – зграя птахів складається з окремих птахів, а холізму – деталі автомобіля, взяті окремо, не мають загальних властивостей автомобіля. Меризм відповідав механічним об'єктам, а холізм – більшу органічним та духовним. В подальшому ці позиції знайшли своє продовження в *мереології* та теорії *холізму*. Представник варшавської логічної школи, автор мереології С. Лесневський прийшов до висновку про неможливість загальних об'єктів, що означає онтологічне заперечення абстрагованих об'єктів, які він замінив поняттям *колективної цілісності*. У. Куайн назвав такі цілісності «конкретною купою». Колективні цілісності відрізняються від фізичних об'єктів і тим, що якщо в дійсності така кількість об'єктів повинна бути сумісною, то як мисленнєвий предмет колективна цілісність може бути представлена несумісними, але однотипними індивідами. Наприклад, представники однієї національності можуть проживати на різних територіях, але мислитися як колективна цілісність. Отже, мереологія базується на *обсягах конкретних сукупностей*.

Створення мисленнєвих множин такого роду здійснюється за допомогою встановлення уявних зв'язків між окремими індивідами, котрі упорядковують частини такої множини у певній залежності одної від другої при формуванні особливого «простору тексту». Таким чином, слід розрізнявати власне емпіричну множину, яка формується об'єктивним досвідним порядком та описується в онтології, та *уявну емпіричну множину*. Назвемо її *«мереологічна множина»*.

В межах цієї множини особливої трактовки набуває *одиничний* обсяг як елементарний компонент предметної форми. Згадаємо, що в центрі фундаментальної онтології М. Гейдегера міститься *одиничне* людське існування – *Da-Sein*, яке набуває сенсу в життєвому контексті. При дослідженні історичної індукції І. Хладеніус підкреслював: перехід від частини до цілого здійснюється шляхом виділення надзвичайних (історично значимих) вчинків з

одночасним ігноруванням багатьох індивідуальних обставин. Таким чином, формується *типологічний об'єкт*, одиничний за обсягом.

Характерною особливістю мереологічного обсягу є також *нечіткість границь множини*, яка представляє духовну цілісність. Наприклад, не має чітких границь людська свідомість або сфера культурного буття, правова реальність, правова культура, віртуальна реальність та ін.

Зважаючи на те, що головними мереологічними категоріями є «частина» і «ціле», усі мереологічні поняття можливо поділити на поняття, які відображають частини предметів, та поняття про цілі предмети. На цій основі можемо здійснити поділ понять.

Відтак, у логіці практичного мислення в якості елементарного логічного елементу висловлювань можна прийняти *часткове поняття* (або поняття про частини предмета чи множини предметів). В традиційній логіці такі поняття кваліфікуються як одиничні («око потерпілого Іванова») або загальні («арештовані члени бандитського угруповання» – мається на увазі, що упіймані не усі). В першому випадку, в частковому понятті вбачається окремий орган єдиного організму, а у другому – деякі (не всі) члени бандитського угруповання.

Часткові поняття можна поділити на:

1) *конкретно-часткові* за екзистенційною основою. Дані поняття відображають такі частини предметів як куски, уривки, фрагменти, глави, параграфи, фази, порції та ін. Наприклад, «стаття 120 Кримінально-процесуального кодексу України», «фрагменти текстів давньогрецьких філософів» та ін.;

2) *абстрактно-часткові* за інтенсіональною основою. Дані поняття відображають такі частини мисленневих предметів як аспекти, сторони, риси, моменти та ін. Наприклад, «суб'єктивна сторона складу злочину», «історико-правовий аспект дослідження» та ін.

У свою чергу, другий тип понять позначимо як *холістичне поняття* – це поняття про цілий предмет, якому в традиційній логіці відповідає як

одиночне поняття («потерпілий Іванов»), так і загальне поняття («потерпілий»). Та чи інша логічна кваліфікація поняття залежатиме від типу логічного аналізу (вибору систем традиційної або практичної (зокрема, герменевтичної) логік, або ін.).

Типологічним об'єктам відповідає особливий тип холістичних понять. Історія, наприклад, оповідає про видатні особистості, значення яких не дорівнює значенню решти маси людей, що існують одночасно з цією видатною особистістю, або мова може йти про якісь видатні історичні події, котрі також виділяються завдяки своєму значенню в історії у порівнянні з так званими «рядовими подіями». Такі одиночні поняття Хладеніус називає **прикладми** (*exempla, Exempel, Muster, Proben, Beyspiele*). Вони позначають індивідів як елементи множини, яких ми сприймаємо з найбільшою ясністю (більшою, ніж інших індивідів). Зазвичай ці індивіди зберігають своє власне ім'я, що постає як історично репрезентативне для цілої епохи. Можна умовно позначити їх **понятійними прикладами або екземплярними поняттями**.

Другий тип холістичних понять представляє **безіменну множину** – відповідає масі індивідів, котру ми сприймаємо неясно, але у сукупності (народ як суб'єкт історії). Якщо індивід не присутній безпосередньо, ми його реконструюємо за допомогою уявлення. Такі поняття можна позначити як **анонімне ціле або анонімно-холістичне поняття**.

Особливий вид представляють **мереологічні нульові поняття**. Часткове мереологічне поняття представляє думку про неіснуючу частину предмету, а холістичне – про неіснуючий цілий предмет. При цьому будемо враховувати контекстуально-змістовні залежності. Відповідно, назвемо їх **нульові часткові** та **нульові холістичні** поняття. Наприклад, «суд присяжних» є нульовим частковим поняттям в умовах наявної сьогодні судової системи України (як частина системи). А поняття «колгосп» є нульовим холістичним поняттям, якщо беремо його як самостійний предмет. У свою чергу, нульові часткові поняття можна поділити на **нульові конкретно-часткові** (наприклад,

«інжектор спортивного велосипеда») та *нульові абстрактно-часткові* (наприклад, «північно-південна сторона»).

Вони, у свою чергу, можуть бути поділеними на: хибні, гіпотетичні й необхідні. Мереологічне нульове *хибне* поняття – це помилкове поняття про неіснуючі частини предмета або неіснуючий цілий предмет. Помилковими можуть бути: нульове конкретно-часткове та нульове абстрактно-часткове поняття. Такими можуть бути лжесвідчення при наданні свідчень. Наприклад, надання недійсної адреси, за якою проживає свідок (хибне нульове холістичне поняття), та ін.

Гіпотетико-нульове поняття в мереологічному значенні може вбачати потенційну частину предмета або предмет як потенційне ціле. Наприклад, потенційною частиною законодавства є проект нового закону, який розглядається у законодавчому зібранні, і т. ін.

Відношення між мереологічними поняттями можна представити за допомогою модусів співвідношення частини й цілого, що були визначені Аристотелем у творі «Категорії». Ці модуси є варіантами логіко-онтологічного відношення, яке визначається як «знаходитись в...», або *внутрішнього відношення* предметів. До таких відносяться:

1. Відношення *належності (включення)*, в якому частина визначається як *складова частина* цілого. Наприклад, палець руки, об'єкт складу злочину, вагон потягу і т. д.

2. Відношення *прийнятності*, в якому ціле характеризується у своїх частинах. Наприклад, будинок знаходиться у своїх стінах, даху та фундаменті, та ін.

3. Відношення *частково-видове*, коли вид розглядається як частина роду. Наприклад, людина входить у число тварин, рецидивісти входять до числа засуджених, та ін.

4. Відношення *частково-родове*, коли рід розглядається у своїх видах, які мають значення частин. Наприклад, тварина міститься у людині, макрокосм – у мікрокосмі (Всесвіт – у людині) та ін.

5. **Визначаюче** відношення як форма по відношенню до змісту. Наприклад, душа для людини.

6. **Сутнісне** відношення як його початкова сутність. Наприклад, влада у правителі.

7. **Фінітне** відношення, коли частина мислиться по відношенню до цілого як засіб для досягнення кінцевої мети. Наприклад, добродетель (частина і засіб) у щасті (ціле й кінцева мета).

8. **Топологічне відношення**, або як те, що міститься (частина), у тому, де міститься (ціле). Частина займає місце (міститься) у цілому. Наприклад, місце в автобусі, місце підсудного в залі суду, і т. ін.

У традиційній і класичній логіках цілий предмет та його частина розглядаються як неспіввідносні поняття (наприклад, автомобіль і мотор), оскільки не мають ані спільних елементів логічного обсягу, ані спільних родових ознак. А з точки зору С. Лесневського шар є тотожним щодо класу половинок та класу чверток. При цьому мереологія застосовується як до матеріальних, так і нематеріальних предметів. Наприклад, університет можна поділити на факультети. Поняття «склад злочину» також передбачає **мереологічний поділ**, оскільки: склад злочину – це сукупність складових частин, елементів, що згідно українському кримінальному закону характеризують суспільно небезпечне діяння як злочин.

Перехід від цілого до частин прояснює склад предмета, уточнює й конкретизує кількість і якість елементів. Такий перехід є аналогічним традиційній логічній операції аналізу. Його можна позначити як **мереологічний аналіз**. Мереологічний аналіз передують утворенню нового смислового значення цілого. Так, після уточнення значення частин, зворотний (по суті, індуктивний) перехід – від частин до цілого – часто-густо виявляє незадовільність первісних припущень щодо смислового значення цілого та викликає необхідність переоцінки останнього. Наприклад, відтворення картини події злочину. Даний перехід складно асоціювати з синтезом у традиційному сенсі. Скоріше, в процесі такого переходу здійснюється **мереологічна інтеграція**. Таким чином,

співвідношення частини й цілого в логіко-операціональному аспекті можна позначити як *асиметрію інтеграції й дезінтеграції*. При цьому асиметричність цих процедур залежить від змінюваності онтологічних контекстів.

Мереологічне визначення – це виявлення змісту предмета як цілого шляхом встановлення його складових частин. Таке визначення сприяє проясненню розподілу змісту предмета у частинах за умови, що його ознаки вже відомі або інтуїтивно (стереотиповим чином) зрозумілі.

Структура мереологічного визначення складається з двох частин – визначального поняття (Dfd – дефінієндуму) та визначаючої частини (Dfn – дефінієнсу). Формула мереологічного визначення: $Dfd \approx Dfn$.

Правила мереологічного визначення.

1. Визначення повинне бути співмірним щодо цілого й частини предмета.
2. Телеологічно співмірність повинна бути орієнтована на єдність предмета.

При цьому кількість індивідів у межах класу і суттєвих ознак не має визначальної сили (можуть залишитись неусвідомленими).

Види мереологічного визначення.

Виходячи з восьми модусів співвідношення частини й цілого, можна виділити та термінологічно позначити наступні види мереологічних визначень:

1. *Аналітичне визначення* – містить опис або просте перерахування складових частин цілого предмета. Наприклад, перерахування пальців на руці, частин розчленованого трупа та ін. Для здійснення подібного визначення необхідний попередній мереологічний аналіз. На відміну від відомого в традиційній логіці визначення через рід та видову ознаку, яке по суті є визначенням, що характеризує абстрактне теоретичне визначення (теоретичну аналітику), даний вид визначення є *практико-аналітичним*.

2. *Фігуральне («рамочне») визначення* – це опис зовнішніх меж, сторін предмету, в яких знаходиться ціле. Так, держава знаходиться у своїх границях, будинок у своїх стінах, даху й фундаменті, інститут у своїй будівлі, закон у

кодексах, і т. ін. Фігуральне визначення задає просторові межі конкретних предметів, дозволяючи більш чітко відокремлювати їх від інших.

3. **Частково-видове визначення** – постає в описі включення видового поняття в родову на правах частини. Наприклад, визначення людини як тварини («Людина є різновидом тварини»), студента як такого, що навчається («Студент – це людина, що навчається»), кримінального права як різновиду права («Кримінальне право є різновидом права») та ін.

Необхідно звернути увагу на те, що для абстрактного теоретичного мислення визначення типу «Людина – це тварина» містить логічну помилку занадто широкого визначення. В практичних визначеннях завдяки відмінностям мереологічної множини та нечіткості обсягів має значення не стільки кількісні, скільки якісні співвідношення. В даному випадку, функція належності (включення) позначена вірно, вона основана на збігу родових ознак людини та тварин. Тому в змістовному плані можна погодитись з тим, що людина це тварина за родовою ознакою, але не завдяки рівній кількості індивідів класу і не за кількістю суттєвих ознак, в які включаються як родові, так і видові.

4. **Частково-родове визначення** – полягає у розгляді роду у своїх видах, подібно до того, як більше знаходиться у меншому. Наприклад, «Тварина знаходиться у людині», «Міжнародне право знаходиться в національному праві», та ін. З точки зору традиційної логіки визначення типу «Тварина – це людина» містить логічну помилку занадто вузького визначення. Як у попередньому виді визначення, в даному випадку достатнім буде збіг родової ознаки за порядком розташування мереологічних обсягів від роду до виду.

5. **Формуюче визначення** – полягає у закріпленні форми по відношенню до змісту за принципом «надання форми». Наприклад, таким чином співвідносяться норма права і закон («Закон формується нормою права»), форма і зміст понять, душа для людини (за Аристотелем), «внутрішня форма мови» у В. Гумбольдта та «внутрішня форма слова» у Г. Шпета, і т. д. Форма постає в якості невідокремлюваної частини на відміну від фігурального

(«рамочного») визначення, де з частин формуються зовнішні границі, що частогусто мають дрібну структуру.

6. **Сутнісне визначення** – полягає у виявленні початкової сутності предмета як головної (визначальної та змістовної) його частини. Такою початковою сутністю є відмінна суттєва ознака предмета. Наприклад, «Головне в правителі – влада». Влада постає в даному випадку головною суттєвою ознакою як частина змісту, що визначає правителя.

7. **Фінітне визначення** – полягає у встановленні кінцевої мети предмета. Наприклад, «Щастя – у добродійстві», «Головне у житті – кінець» та ін. Ціль представляє частину по відношенню до цілісного предмета. Це слід розуміти онтологічно як можливість досягнення досконалої якості та форми предмета в майбутньому. Таким чином, у фінітних визначеннях особливе значення має фактор часу.

8. **Топологічне визначення** – полягає у встановленні місцеположення предмета у просторі (топосу). Наприклад, «Це місце – підсудного», «Перший ряд місць у транспорті – для інвалідів та жінок з дітьми».

До мереологічних визначень можна віднести деякі непрямі визначення та прийоми подібні визначенням. Зокрема, до таких можна віднести **семантичне** визначення, в якому перераховуються складові компоненти предметного значення. Наприклад, «Членами бандитського угруповання є І, П. та С». Якщо у визначенні є вказівка на частини предмета, як наприклад, при упізнанні частин тіла, це буде мереологічним різновидом **остенсивного** визначення, та ін.

У висновку зауважу, що культура практичного мислення ґрунтується на співвідношенні частини й цілого. Вважаю, що можна продовжити наукові дослідження у даному аспекті розгляду з подальшим формуванням ряду правил для мереологічних процедур. Крім того, мереологічний підхід можна застосувати і для дослідження інших логічних форм, які постануть у профілі практичного мислення. Для юридичної практики це надасть можливість більш чіткого логічного оперування категоріями частини й цілого, усвідомлення

особливостей практичного мислення юриста на відміну від теоретичного в перспективі підвищення його практико-логічної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Категории / Аристотель // Аристотель. Метафизика. Аналитика. – М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2008. – С. 453-484. – (Гиганты мысли).
2. Аристотель. Об истолковании / Аристотель // Аристотель. Метафизика. Аналитика. – М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2008. – С. 485-504. – (Гиганты мысли).
3. Ишмуратов А. Т. Логический анализ практических рассуждений / А. Т. Ишмуратов. – К.: Наукова думка, 1987. – 137 с.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн; [2-е изд.]. – СПб: Питер, 2002. – 720 с. (Серия «Мастера психологии»).
5. Теплов Б. М. Психология / Б. М. Теплов; [изд-е 8-е]. – М.: Узпедгиз, 1954. – 255 с.
6. Роди Фритьеф. Герменевтическая логика в феноменологической перспективе:...Густав Шпет / Фритьеф Роди // Логос. Философско-литературный журнал. – № 7. – 1996. – С. 41-46.

© Юркевич О. М., 2012.

Yurkevych O. LOGICAL CULTURE OF PRACTICAL THINKING OF LAWYERS.

Юркевич О. М. Логічна культура практичного мислення юристів / О. М. Юркевич // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна, № 992. Серія «Філософія. Філософські перипетії». Вип. 45. «Людина у XXI столітті: тенденції, засоби, перспективи змін». – Х., 2012. – С. 109-116.